

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԿՈՄԻՏԱՍԱԿԱՆ [ժողովածու], հ. 3, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2019, 267 էջ, 16 էջ նկար, նոտա:

Կոմիտասագիտության ասպարեզում ծանրակշիռ ներդրում ունեցող ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտը, Կոմիտասի Երկերի ժողովածուի ակադեմիական հրատարակության հետ մեկտեղ (1960-2006), իրականացրել է հայ մեծ երաժշտի ժառանգության առանձին հարցերին նվիրված գիտական ուսումնասիրությունների հրապարակումը՝ «Կոմիտասական» խորագրով ժողովածուի երկու հատորներով (1969, 1981):

1969 թվականին՝ Կոմիտասի ծննդյան 100-ամյա հոբելյանի առթիվ, ՀՍՍՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչությունը լույս ընծայեց «Կոմիտասականի» առաջին հատորը, որի խմբագիրն էր Ռոբերտ Աթայանը:

Հատորը, որի խմբագրական կոլեգիայի կազմում էին Ռոբերտ Աթայանը, Գևորգ Գյոդակյանը, Նիկողոս Թահմիզյանը, Լևոն Հախվերդյանը և Մաթևոս Մուրադյանը, ընդգրկում էր Կոմիտասի երաժշտական ու գիտական աշխատանքների, ստեղծագործական ոճի և ստեղծագործությունների մեկնաբանության գերազանցապես տեսական ուսումնասիրություններ և հուշեր:

Նախատեսվում էր, որ նման հատորներ, նյութերի և հեղինակների ավելի լայն ընդգրկումով, պարբերաբար պիտի հրատարակվեին նաև ապագայում:

1981-ին ՀՍՍՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչությունը հրատարակեց «Կոմիտասականի» երկրորդ հատորը, որտեղ ընդգրկված էին Կոմիտասի կյանքի, գործունեության և ստեղծագործական հարցերին նվիրված հոդվածներ և ուսումնասիրություններ, ինչպես նաև Կոմիտասի ձեռագիր ժառանգության հրապարակումներ՝ «Անուշ» օպերայից և 1893 թ. հոգևոր երգերի ժողովածուից:

2019-ին լրացավ Կոմիտասի ծննդյան 150-ամյա հոբելյանը: ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտն այդ տարեդարձը նշանավորեց ինչպես Մոսկվայում և Երևանում գումարված գիտական նստաշրջաններով, այնպես էլ «Կոմիտասականի» երրորդ հատորի հրատարակմամբ (գլխավոր խմբագիր՝ Աննա Ասատրյան):

Վաղուց սպասված հատորը հրատարակվել է ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ՝ ՀՀ ԳԱԱ հայագիտական հետազոտությունները ֆինանսավորող համահայկական հիմնադրամի աջակցությամբ, ինչի համար իմ խորին երախտագիտությունն են հայտնում Հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդին և անձամբ ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս քարտուղար, ակադեմիկոս Յուրի Սուվարյանին:

Ի տարբերություն նախորդ հատորների՝ գրախոսվող ժողովածուն ունի միջգիտակարգային բնույթ և համախմբել է ինչպես երաժշտագիտության, այնպես էլ կերպարվեստագիտության, գրականագիտության և բալետագիտության ոլորտների առաջատար 14 մասնագետների:

Հատորում ընդգրկված հոդվածները և ուսումնասիրությունները, ինչպես և նախորդ հատորներում են, նվիրված են Կոմիտասի կյանքին, ստեղծագործությանը, երաժշտագիտական հետազոտություններին ու քանահավաքչական գործունեությունը: Սակայն ներկա հատորում հայ կոմիտասագիտության մեջ առաջին անգամ քննության առարկա է դարձել նաև Կոմիտասի կերպարի բացահայտումը հայ կերպարվեստում, երաժշտության և գրականության մեջ:

Կոմիտասականի գրախոսվող հատորը բացվում է ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Արարատ Աղայանի (ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ) «Կոմիտասը հայ նկարիչների և քանդակագործների աչքերով» ուսումնասիրությամբ (էջ 7-24, 1 մամուլ նկար), որը հիմք դարձավ համանուն եռալեզու (հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն) պատկերագրքի ստեղծման համար: Գաղտնիք չէ, որ հայ մշակույթում բացառիկ տեղ ունի Կոմիտասի կերպարը: Կոմիտասի կերպարին են անդրադարձել հայ նկարիչներից ու քանդակագործներից շատերը կերպարվեստի տարբեր տեսակներում ու ժանրերում: Եվ Ա. Աղայանը հայ արվեստաբանության մեջ առաջին անգամ նման ընդգրկումով համակողմանիորեն ուսումնասիրել ու լայնորեն ներկայացրել է Կոմիտասի կերպարը հայ նկարիչների և քանդակագործների ստեղծագործության մեջ:

Գրախոսվող ժողովածուի առանցքում, բնականաբար, երաժշտագիտական ուսումնասիրություններն են:

Արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Աննա Ասատրյանը (ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ) «Արշակ Չոպանյանը Կոմիտասի ստեղծագործական ճակատագրում» ծավալուն հետազոտության մեջ (էջ 25-61), թերթելով Կոմիտասի և Ա. Չոպանյանի անձնական և ստեղծագործական շփումների էջերը, բացահայտել է այն մեծ ու նշանակալի դերը, որ ունեցել է հայ մեծանուն գործիչը հանճարեղ Կոմիտասի ստեղծագործական ճակատագրում, ինչպես նաև ձևակերպել Ա. Չոպանյանի ներդրումը կոմիտասագիտության մեջ: Ա. Չոպանյանը բարձր է գնահատել Կոմիտասի տաղանդն ու նրա կատարած գործը, իր հոդվածներով արժևորել է Կոմիտասի գործունեությունը և նպաստել նրա ստեղծագործության պրոպագանդմանը: «Անահիտ» հանդեսի էջերում Ա. Չո-

պանյանը, մի կողմից ներկայացրել է Փարիզում և Ժնևում Կոմիտասի ծավալած համերգային գործունեության լիարժեք համայնապատկերը, տպագրել տարբեր երաժիշտների կողմից Կոմիտասին նվիրված հոդվածներն ու գնահատականները, էջեր հատկացրել հուշագրություններին, մյուս կողմից հրատարակել Կոմիտասի երաժշտագիտական ուսումնասիրությունները և ինքնակենսագրությունը:

Արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Աննա Արևշատյանը (<< ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ) «Կոմիտաս վարդապետ և Գրիգոր Գապասաքալյան. խազագիտական առնչություններ» ուսումնասիրության մեջ (էջ 62-76) արտահայտում է այն միտքը, որ Կոմիտասի խազագիտական արժեքավոր հետազոտությունների սևագրերի մեջ առյուծի բաժինը կազմում են Կոստանդնուպոլսում գործած՝ Նոր Ժամանակի ազգային երաժշտագիտական մտքի ակունքներում կանգնած երաժիշտ-տեսաբան Գրիգոր Գապասաքալյանի աշխատությունների հղումները, դրանցից արված մեջբերումները և համեմատությունները: «<Ետևաբար,- եզրակացնում է Ա.Արևշատյանը,- Գապասաքալյանի աշխատությունները եղել են Կոմիտասի սեղանի գրքերը, որոնք իբրև միջնադարյան երաժշտական գիտական և գործնական տեսության հանրագիտարան, մշտապես ուղղորդել են նրան իր խազագիտական հետազոտությունների ընթացքում» (էջ 76):

Արվեստագիտության թեկնածու, դոցենտ Անահիտ Բաղդասարյանը (<< ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ) «Հնչյունի իմիտացիան Կոմիտաս վարդապետի ստեղծագործություններում» հետազոտության մեջ (էջ 77-90) բացահայտել է, որ «կոմիտասյան կետային նմանակումները թե՛ կետայնությամբ, թե՛ հարմունիկ՝ կվարտ-կվինտ-օկտավային կառուցվածքով, թե՛ մեղեդիական շարադրանքով, նաև հնչյունագրությամբ որոշակի աղերսներ ունեն XIX և հատկապես XX դարի կոմպոզիտորական արվեստի տարբեր ուղղությունների հետ (պուանտիլիզմ, դողեկաֆոնիա, գծայնություն, սոնորիկա), ավելին՝ դրանով իսկ հաճախ կանխում են XX դարի եվրոպական երաժշտության ինչ-ինչ երևույթներ» (էջ 90):

Գրախոսվող ժողովածուում տեղ են գտել հետազոտություններ, որոնք ևս մեկ անգամ փաստում են Կոմիտասի միջազգային ճանաչման մասին:

1909 թվականին ֆրանսիացի արևելագետ-հայագետ Ֆրեդերիկ Մակլերն այցելել է Էջմիածին, անձամբ ծանոթացել Կոմիտասի հետ և նրա մասին բացառիկ հուշեր թողել իր ճամփորդական ուղեգրության մեջ, ինչպես նաև «Երաժշտությունը Հայաստանում» արժեքավոր գրքույկում: << ԳԱԱ թղթակից անդամ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Աելիտա Դոլուխանյանը (Ի. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան) «Ֆրանսիացի նշանավոր հայագետ Ֆրեդերիկ Մակլերը Կոմիտասի մասին» ուսումնասիրության մեջ (էջ 91-101) գիտական շրջանառության մեջ դրեց Մակլերի՝ Կոմիտասի անձին ու գործին տված գնահատականները, որոնք «կոմիտասագիտության համար մշտապես արդիական են»:

Կոմիտասի կերպարը խթանել է հայ գրականության առաջընթացը ևս: Նրան են նվիրվել բազմաթիվ չափածո և արձակ ստեղծագործություններ, որոնց մեջ բացառիկ տեղ են գրավում Պարոյր Սևակի «Անլռելի զանգակատուն» ու Եղիշե Չարենցի “Requiem Aeternam” պոեմները: Նշենք նաև Գուրգեն Մահարու «Երգ Կոմիտասին», Նաիրի Չարյանի «Կոմիտասին», Վահրամ Ալազանի «Գազել Կոմիտասին», Հովհաննես Շիրազի «Բեյթ՝ Կոմիտասին», Համո Սահյանի «Կոմիտասին», Ազատ Վշտունու «Կոմիտասին», Գեղամ Սարյանի «Դեպի կառափնարան», Վահագն Դավթյանի «Կոմիտաս» և այլ չափածո երկեր: Կոմիտասի կերպարը ներշնչանքի աղբյուր է դարձել նաև օտարազգի բանաստեղծների համար՝ Արսենի Տարկովսկի, Պավլո Տիչինա, Կայսին Կուլին... Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ազատ Եղիազարյանը (Ռուսահայկական (Սլավոնական) համալսարան) «Կոմիտասի կերպարը Եղիշե Չարենցի և Պարոյր Սևակի պոեմներում» հետազոտության մեջ (էջ 102-111) կոմիտասագիտության մեջ առաջին անգամ քննության է առել հայ նորագույն գրականության մեջ Կոմիտասի մասին գրված պոեմները, բացահայտել դրանց յուրահատկություններն ու տարբերությունները, որոնք պայմանավորված են ոչ միայն ժամանակով, այլև հեղինակների անհատականությամբ:

Արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Լիլիթ Երնջակյանը (<< ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ) «Բազմալեզվությունը և ինքնությունը հայ աշուղական ավանդույթում՝ Կոմիտասի դրոյթների լույսի ներքո» ծավալուն ուսումնասիրության մեջ (էջ 112-141) քննության է առել հայ ազգային երաժշտական ինքնության կոմիտասյան հարացույցը, որը, հեղինակի դիտարկմամբ, համահունչ ժամանակի գաղափարախոսությանը, անհամատեղելի էր տարբեր արևելյան լեզուներով ստեղծագործող աշուղների գործունեության հետ: «Կոմիտասի առաջնային գիտահետազոտական խնդիրները չեն սահմանափակել նրա ստեղծագործական հետաքրքրությունների լայն տեսադաշտը,- նկատում է երաժշտագետը,- որտեղ, բացի գեղջուկ և հոգևոր երաժշտությունից, ընդգրկված են միջնադարյան գուսանական, աշուղական և քաղաքային ժողովրդական երաժշտության նմուշները: Կոմիտասի երաժշտաբեմական մտահղացումների՝ «Վարդան», «Քաղաքավարության վնասները», «Սասնա Ծռեր» «Անուշ», ժանրային-թեմատիկ ուրվագծերում տեղ գտած անվանի աշուղներ Շիրինի, Ջիվանու հանրահայտ երգերն ու այլ բնութագրական օրինակներ յուրովի նախանշել են հայ կոմպոզիտորական արվեստում դրանց բեղմնավոր կիրառությունների բազմահուն ուղին» (էջ 141):

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր Անուշավան Զաքարյանը (<< ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես») «Թոմաս Հարտմանը «Կոմիտասի անվան ընկերության» ստեղծման ակունքներում» հետազոտության մեջ (էջ 142-150) լուսաբանել է ռուս կոմպոզիտոր և դիրիժոր Թ. Հարտմանի դերը 1919թ. մայիսի սկզբին Թիֆլիսում հիմնված «Կոմիտասի անվան ընկերության» ստեղծման գործում, որի համար խթան դարձան ռուս երաժշտի «Կոմիտաս Վարդապետ» հոդվածը և Կոմիտասի մասին նրա դասախոսությունը:

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր Սուսաննա Հովհաննիսյանը (ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտ) «Կոմիտասը թումանյանական վավերագրերում» ուսումնասիրության (էջ 151-164) ներկայացրել է Կոմիտասի ստեղծագործության, նրա կյանքի և, մասնավորապես, Թումանյանի հետ բարեկամության մասին ուշագրավ և նորահայտ փաստեր, որոնք պահպանվել են թումանյանական վավերագրերում՝ բանաստեղծի և նրա մասին հոդվածներում, գրած և ստացած նամակներում, հուշերում, լուսանկարի ընծայագրում, բանաստեղծի ընտանիքի անդամների արխիվներում, պարբերական մամուլի էջերում և այլն:

Արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Միեր Նավոյանը (ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ) «Կոմիտասի երաժշտատեսական երկու հիմնադրույթ (ընդհանուր բնութագիր)» հետազոտության մեջ (էջ 165-188) նկատել է, որ «Կոմիտասի երաժշտագիտական գործունեության մեջ զուտ երաժշտատեսական հետազոտություններն ու դիտարկումները խիստ կարևոր նշանակություն ունեն նրա ողջ ժառանգությունն արժևորելիս: Այլ խոսքով՝ «Կոմիտաս տեսաբանն» էր, որ մեծ չափով պայմանավորեց «Կոմիտաս կոմպոզիտորի» երաժշտական լեզվամտածողության բացառիկ ինքնատիպությունը և առհասարակ «Կոմիտաս երևույթի» պատմական եզակիությունը հայ մշակութային իրականության մեջ» (էջ 165):

Ինչպես հայտնի է, Կոմիտասի բազմաճյուղ գործունեության ինքնատիպ դրսևորումներից են հայոց «Սասնա ծռեր» էպոսի երաժշտական բաղադրիչի կարևորումն ու գրառումը: Արվեստագիտության թեկնածու Տաթևիկ Շախկոյանը (ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ) «Կոմիտասը և «Սասնա ծռեր» էպոսի երգերը» ուսումնասիրության մեջ (էջ 189-205) հիմնավորում է, որ հայոց էպոսի երգերի գրառման ավանդույթի հիմքը դրել է Կոմիտասը: «Ընդ որում, նկատում է հեղինակը, նա դրանք էականորեն է կարևորել, ինչը հաստատվում է նաև այն հանգամանքով, որ նա ծրագրել էր իրականացնել «Սասնա ծռեր» էպոսի վրա հիմնված օպերային ստեղծագործություն, ինչի վկայությունն են արխիվային ձեռագրերը» (էջ 205):

Արվեստագիտության թեկնածու, դոցենտ Լուսինե Սահակյանը (Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիա) «Կոմիտաս վարդապետը և հայ կոմպոզիտորական դպրոցը» հետազոտության մեջ (էջ 206-226) արձանագրում է, որ «Կոմիտասն իմաստավորեց ժողովրդական երաժշտության օրինաչափությունները, կոմիտասյան ավանդույթների վրա խարսխվեցին հայ կոմպոզիտորական դպրոցն ու երաժշտատեսական միտքը: Ստեղծագործական այն սկզբունքները, որ նախանշեց Կոմիտաս Վարդապետը, արդիական են այսօր, և կլինեն նաև ապագայում» (էջ 225):

Պարույր Սևակի «Անլռելի զանգակատուն» ու Եղիշե Չարենցի “Requiem Aeternam” պոեմների հիման վրա 50 տարի առաջ՝ 1969 թ. կոմպոզիտոր Էդգար Հովհաննիսյանը գրեց «Անտունի» բալետը, որի լիբրետոն կազմել էր բալետի արտիստ և բալետմայստեր Մաքսիմ Մարտիրոսյանը: Բալետի պրեմիե-

րան տեղի ունեցավ 1969թ. նոյեմբերի 20-ին Երևանի օպերային թատրոնում Մաքսիմ Մարտիրոսյանի բեմադրությամբ: Արվեստագիտության դոկտոր Նազենիկ Սարգսյանը (<< ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ) ««Անտունի»» առաջին բալետը Կոմիտաս վարդապետի և Մեծ եղեռնի մասին» ուսումնասիրության մեջ (էջ 227-244) բալետի՝ բալետմայստեր Մ. Մարտիրոսյանի բեմադրության տեսագրության (1988) և Մ. Մարտիրոսյանի ձեռագիր սցենարի տեքստի մանրազնին հետազոտության հիման վրա հայ բալետագիտության մեջ առաջին անգամ բացահայտել է բալետի ժանրային, ոճական, կառուցվածքային և մի շարք այլ առանձնահատկություններ և հիմնավորել, որ «Անտունիի» բեմադրությունը հայ բալետի պատմության մեջ չունի իր նմանակը ո՛չ նախկինում, ո՛չ էլ հետագայում՝ մինչև այսօր: Եվ ոչ միայն ուրիշ հայ բալետմայստերների, այլև իր իսկ՝ Մաքսիմ Մարտիրոսյանի ստեղծած վառ ու տաղանդավոր բեմադրությունների շարքում (էջ 229):

Արվեստագիտության թեկնածու Մարիաննա Տիգրանյանը (<< ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ) «Հարսանեկան օժիտի երգերը Կոմիտասի գրառումներում» հետազոտության մեջ (էջ 245-265) քննության առնելով կոմիտասյան հինգ նմուշները, եզրակացնում է, որ օժիտի խաղիկների ուսումնասիրված հինգ նոտային օրինակներն այն հատուկենտ պահպանված արժեքավոր նմուշներից են, որոնք մոտավոր պատկերացում են տալիս այդ հնամենի սովորույթի մասին և ավանդական հայկական հարսանեկան ծեսի երբեմնի ճոխության վկայությունն են:

«Կոմիտասական» ժողովածուն, անշուշտ, ծանրակշիռ ներդրում է հայ երաժշտագիտության մեջ և արտացոլում է կոմիտասագիտության արդի փուլը: Մինևույն ժամանակ, այն կապում է 1981 թվականին խզված՝ կոմիտասականների շղթան և շարունակում << ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի գիտական արժեքավոր ավանդույթներից ևս մեկը: Վստահ ենք, որ «Կոմիտասականի» չորրորդ հատորը շատ չի ուշանա:

ԱՆՆԱ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

Արվեստագիտության դոկտոր